

**ФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО ОСВІТНЬОГО І
НАУКОВОГО ПРОСТОРУ: ПРИРОДА ТА
ПРОБЛЕМИ ЙОГО СУПЕРЕЧНОСТЕЙ**

У статті розкрито важливі аспекти формування європейського освітнього і наукового простору через механізм Болонського процесу. Наголошується, що реалізація цього завдання в Україні вимагає посилення уваги до національних особливостей, створення умов для виявлення та задіяння в суспільне виробництво природних здібностей особи, їх розвитку, уникнення в навчальному процесі формалізму, бюрократизму, надмірної універсалізації його форм і методів.

Ключові слова: *єдиний європейський освітній і науковий простір, Болонський процес, освітні стандарти.*

«Існує думка, що між двома поглядами лежить істина.

Нічого подібного. Там лежить проблема»

Й.В. Гете

"It is believed that between two views there is true.
Nothing of the sort. There is a problem "
J. Goethe

Наведений вислів видатного мислителя має глибокий смисл. Його підтверджують усі наукові форуми. Питання тільки в тому, з якою легкістю ми ці проблеми вирішуємо.

І проблеми дедалі більше ускладнюються. Одна з причин цього – наші переконання. Вони є продуктом нажитих чи нав'язаних пропагандою стереотипів. А вони, у свою чергу, формують основу міфів особистої та суспільної свідомості. В її полоні перебуває і освітянська спільнота не тільки України. В Європі вона поділяє різні уявлення про користь і доцільність Болонської системи та формування єдиного європейського освітнього і наукового простору. Її позиції сьогодні характеризує найширша амплітуда – від повного схвалення до повного заперечення. Прибічники «болонізації» переконані, що консолідація національних і європейських освітніх зусиль на основі стандартизації навчальних програм та застосування сучасних технологій – передумова піднесення ефективності та якості освітньої діяльності суспільства – визначального чинника суспільного прогресу. За рівнем проникнення в суспільну свідомість ця ідея набула світоглядного характеру.

Реформування освітньої сфери – об'єктивна потреба часу

Ідея формування єдиного освітнього простору як інтегративної системи підтримується засобами держави. Вона є виправданою, якщо враховувати консервативний характер освітньої сфери та потреби реформування і приведення її форм, методів та змісту діяльності у відповідність з вимогами часу. Це впливає з суспільної оцінки ролі освіти і науки як визначальних чинників суспільного прогресу та місця українського суспільства в сучасній та майбутній спільноті народів Європи і світу. Так, на парламентських слуханнях питання про стан і шляхи розвитку освіти і науки в Україні застереженням прозвучав прогнозний висновок ООН про те, що у XXI столітті гідне місце і світовій спільноті народів зможуть посісти ті суспільства, у зайнятому населенні яких питома вага осіб з вищою освітою становитиме не менше 40 відсотків. Цей показник в Україні в межах 20 відсотків. Це підтверджує вирішальний характер впливу освіти на суспільний розвиток. Але форми і методи її реалізації зазнають суттєвих змін: навчальний процес виходить за традиційні класні кімнати, суттєво скорочується період обов'язкової освіти при суттєвому збільшенні та ускладненні навчальної інформації, руйнується жорсткий віковий поділ на молодших, що навчаються, і старших, що працюють, освіта все більше пов'язана з працею протягом усього життя.

До сказаного слід було б додати стан фізичного та морального здоров'я суспільства. У цьому контексті виправданим буде висновок про те, що головним ресурсом України на шляху її виходу на рівень передових країн світу є не промислові гіганти, не земля, а людський фактор, освіта, наука і висококваліфіковані кадри. Металургія, машинобудування,

літакобудування, земельні ресурси тощо – тільки матеріальна основа. Визначальним же був і залишається кадрово-професійний ресурс, основою якого є імплементована в ньому якісна освіта і наука. І саме на цьому фронті вирішується результат протиборства за місце у світовій спільноті народів.

Цим можна пояснити і активний пошук шляхів реформування освітнього процесу. У його стратегії важливим орієнтиром стала ідея інтеграції України в єдиний європейський освітній і науковий простір через механізм Болонського процесу. Але дискусійними на шляху розв'язання цих проблем постають питання про можливість, зміст та межі використання того, що вкладається в поняття Болонської системи, про небезпеку формалізації самої ідеї навчання та абсолютизації як власного, так і чужого досвіду.

На чому базувалися традиційні системи освіти і науки?

Захоплені ідеями формалізації навчального процесу як системи конвеєрного масового виробництва, ми навіть перестали замислюватись над тим, за якими навчальними програмами, якими методами здобували освіту Піфагор, Геракліт, Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Конфуцій, Папиніан, Ульпіан, Цицерон, Цельс, Августин Блаженний, Мономах, Аквінський, Макіавеллі, Леонардо да Вінчі, Локк, Руссо, Ньютон, Спіноза, Гоббс, Рене Декарт, Вольтер, Ніцше, Кант, Гегель, Мазепа, Шевченко, Маркс та сотні інших представників суспільних і природничих наук, яким людство завдячує за їх геніальні методи пізнання законів

природи і суспільства, які методи і методики забезпечили їх піднесення над рівнем своїх суспільств? Серед них іноді згадуються «школи під дубом», понтифіки Стародавнього Риму, діяльність просвітителів різних епох, дискусійні гуртки, монастирі, церковні школи тощо. Усі вони відіграли свою історичну роль і забезпечили суспільний прогрес людства.

Фундаментальною світоглядною основою античної системи освіти був тандем "природа + виховання", спрямований на розкриття і розвиток сутнісних природних сил людини з точки зору соціальних потреб. Їх визначальним критерієм виступали потреби члена спільноти – громадянина тогочасного державного утворення. А основний напрям освіти і виховання визначався античною соціально-філософською парадигмою розуміння громадянина і держави. Він був прямо протилежним давньосхідній парадигмі виховання представників стану чи професійної корпорації.

Містком між античним світом і середньовіччям став Візантійський період, який поєднав у собі особливості обох історичних форм розвитку європейської цивілізації. Візантійська освіченість на багато століть визначила систему цінностей і соціокультурного розвитку нашого народу та його місце в європейській цивілізації. Система її християнських цінностей змінила античний ідеал людини і в світоглядному плані поєднала античний гуманоцентризм і прагнення до пізнання світової гармонії з християнською любов'ю та прагненням до пізнання Бога. Вони не були тотожними, але виступали певним симбіозом, доповнювали одне одного. Провідним лейтмотивом цієї системи освіти та виховання був

життєстверджуючий синтез античного та «наджиттєвого» християнського світогляду на підґрунті любові до істини та людини.

Освітня парадигма середньовіччя була майже тотально релігійною без якихось відхилень у бік світських знань або системи цінностей у всіх компонентах освіти. Її філософсько-світоглядна основа визначалася релігійно-етичними теоріями, освіта розглядалася як метод пізнання і тлумачення істини. Цим визначалася жорстка регламентація цілей, цінностей, орієнтирів, змісту, форм, методів освіти. Головним об'єктом виховання була не стільки людина, скільки її душа. Важливою ознакою освіти цієї епохи був її становий характер.

Навчання як універсальна педагогічна теорія і практика тлумачилося як передача досвіду від покоління до покоління, стану або корпорації. Це визначило наявність множинності освітніх систем, які не пересікалися між собою. Ця система визначала жорстку соціальну стратифікацію. У ній характер і рівень освіти чітко відповідав соціальному статусу членів суспільства. Так,

- селяни (найбільший соціальний прошарок) – практично були відлучені від освіти;

- міське населення (третій стан) – ремісники, торгівці отримували освіту в рамках цехового навчання, а також в окремих школах;

- феодали отримували переважно приватну освіту (за взірцями нинішніх репетиторів тощо) від найманих учителів або в привілейованих навчальних закладах;

- духовенство – в спеціальних школах, окремо від мирян.

З цієї системи повністю була вилучена жінка. Вона залишалася невільницею з дитинства до домовини. Панувала точка зору, що освіта для жінки просто шкідлива. Правда, домашню освіту отримували особи жіночої статі вищих верств суспільства. І в Європі, і на Сході була певна кількість шкіл для жінок, де вони навчалися за звуженими програмами і, звичайно, окремо від чоловіків.

Середньовічну систему змінила освітня парадигма епохи Відродження. В її центрі ідеї гуманізму, людина – головна цінність, творець своєї долі. Мета навчання і освіти – розкриття природних здібностей, сили людського розуму. Ідеалом є всебічно розвинена, ініціативна, активна людина, яка своєю діяльністю приносить користь суспільству і забезпечує власні інтереси. Становлення національних держав супроводжується розвитком національної освіти, формуванням національної свідомості. Церква поступово втрачає монополію на розвиток освіти. Місце священика в громадських і державних школах поступово займає учитель.

До значної міри абстрактно-утопічні гуманістичні ідеї епохи Відродження поступово заміщувалися ідеями Просвітництва із закликом до активних соціальних дій, спрямованих на реалізацію цих ідей. В основу творчих пошуків Просвітництва лягли переконання, що тільки знання й організована для їх отримання система освіти та виховання спроможні змінити суспільство, сформувати всебічно розвинену людину і гідне людини соціальне середовище. У цьому віддзеркалювалась антична ідея про роль знання для людини і суспільства (Сократ). Їх доповнили ідеї про

природну свободу і рівність людей (Руссо), практичну користь навчання для гармонійного розвитку людини, формування її особистості, свободи вибору, ефективний вплив освіти на розвиток суспільних процесів у потрібному напрямі, формування запитів суспільства на практичні знання про критерії оцінки освітньої діяльності, що трансформує загальні принципи «блага суспільства», «гармонійний розвиток», «реальна освіта» у конкретні освітні дії, програми, методики.

Вінцем цієї епохи став перехід від системи педагогічних ідей до практичної педагогічної системи навчання та виховання. Основи цього процесу заклав Я.А. Коменський. Він вперше трансформував загальні принципи природовідповідності навчання і виховання (освітньої парадигми Просвітництва) у розгорнуту систему організації навчально-виховного процесу – від постановки ідей до контролю за їх результатами. Свою «Велику дидактику» він охарактеризував як метод освіти з наслідуванням природи. Епоха Просвітництва закріплює за освітою функцію основного генератора і транслятора національної культури та її репродукування шляхом соціалізації поколінь. Реалізацію цього курсу в подальшому забезпечує навчання рідною мовою, підпорядкування навчально-виховного процесу національно-державним інтересам, перетворення освіти у фундаментальний фактор національної самоідентифікації особи, етнічних спільнот. Весь цей процес завершується формуванням специфічних особливостей національних освітніх систем. У певному розумінні вони сьогодні досягли свого апогею. З часів Я.А. Коменського в системі освіти і виховання мало що змінилося. Хоча час вимагає формування нових парадигм. Але питання в тому, чи потрібні

вони, чи можливі вони, чи є час для випробування їх ефективності в умовах сучасних темпів розвитку науково-технічного прогресу, інформатизації та інформаційних технологій.

Трансформація освіти у систему суспільного виробництва

Поняття освіти у науковий обіг вперше ввів у 1780 р. один з основоположників теорії навчання Й.Г. Песталоцці (1746 - 1827). Французький учений М.Ж. Тайлеран (1754 – 1838) стверджував, що освіта є «...більш-менш розробленим мистецтвом виявлення в людині всієї її цінності як для неї самої, так і для людства». Відомий український педагог М.І Пирогов (1810 – 1881) розглядав освіту як процес підготовки людини до сприйняття і засвоєння моральних і наукових істин, навчання всіх, «хто готується бути корисними громадянами» «спочатку навчитися бути людьми». К.Д. Ушинський (1823 -1871) розглядав освіту як поширення знань, елементарне навчання грамоті, долучення особи до соціально-культурних надбань рідного народу і всього людства. У цьому контексті не зайвим буде поставити питання про те, у якій мірі впроваджувані інноваційні методики служать цій меті.

Починаючи з 70-80-х років 19 ст., у суспільній свідомості постає ідея, що школа покликана задовольнити швидко зростаючі соціальні і економічні потреби суспільства у кваліфікованих трудових ресурсах. Виховні і навчальні функції школи доповнюються тестувальною, дистрибутивною та селекційною функціями, які раніше виконували церква, сім'я, стани. У педагогічному процесі соціально-ціннісні

компоненти (теорія виховання) дедалі більше витісняються інтелектуально-інформаційними (теорія освіти) та оперативно-діяльнісними (теорія навчання).

На початку ХХ ст. поняття «освіта» наповнюється новим змістом: «національна освіта» (Я.Ф. Чепіга) – як інстинкт змагання нації за свій самозахист, збереження фізичного і морального здоров'я. За означенням ХХ сесії Генеральної асамблеї ЮНЕСКО, під освітою розуміють процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, за якого вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання.

Сьогодні в поняття освіти вкладають розуміння:

- певного способу життя людей, які прагнуть пізнати світ і своє місце в ньому, жити і творити матеріальні і духовні цінності;
- формування інтелекту, почуття і волі, становлення цілісної гармонійної особистості тощо.

Отже, в процесі еволюції поняття і практика освіти пройшли складний процес трансформації. Способи їх реалізації детермінувалися соціально-економічними умовами розвитку. Ними були покликані до життя і різні системи. Кожна з них на певному етапі виконувала свою соціальну функцію, частково чи повністю вичерпуючи свій потенціал. Але на певному етапі держава монополізувала систему освіти і взяла на себе відповідальність за процеси і наслідки у цій сфері суспільного виробництва. Наслідком цього стало перетворення процесу освіти і науки у конвеєрне виробництво. Класи, школи, навчальні і наукові установи трансформувалися у виробничі цехи з чіткими графіками,

стандартизованими планами і програмами, формалізованими вимогами. У них все менше місця залишалось для можливості відхилень. Система Коменського в певній мірі завершила цей процес. Вона успішно подолати національно-державні кордони і сьогодні модифікується в єдиний європейський (а практично світовий) освітній і науковий простір. Можливо, єдиним ресурсом у цьому контексті залишались певні національні особливості. Їх компонента живуча. Але іноді здається – більше на словах. Тому учасники наукових форумів, присвячених цій проблематиці, як правило, констатують об'єктивну неминучість стандартизації освітнього процесу, рекомендуючи максимально враховувати «національний досвід». Але це скоріше декларативні заяви, що реально не мають жодного впливу на бюрократизацію управління освітнім процесом.

І сьогодні постає питання про те, у якій мірі ці рішення забезпечують, як мінімум, такі найважливіші цілі вищої школи, як формування:

- її світогляду, високого рівня духовної культури особистості, інтелігентності;
- інтелекту та аналітичного складу розуму майбутнього фахівця;
- наполегливості у досягненні власних цілей;
- терпимості та поваги до думки інших;
- уміння передбачати та прогнозувати;
- підвищеного інтересу до нового, невідомого;

- критичності та об'єктивності у самооцінках тощо, *та на цій основі сформувані особистість інноватора*, як особу, здатну виступати в якості:

- генератора ідей і концептолога;
- консультанта і експерта;
- прагматика і організатора;
- особи, яка приймає відповідальні рішення.

Це впливає, перш за все, із системи відносин субординації в управлінні. Якщо брати до уваги, що прогнози і засновані на них управлінські рішення – науково об'єктивні, то досягнення мети виправдовує ці дії. Але де гарантії того, що управлінські рішення будуються на об'єктивних наукових прогнозах, а не є виразом суб'єктивної волі чиновницької корпорації в цій сфері. Політика і практика інновацій в освітній сфері за останні десятиліття свідчать, що оцінка стану та прийняття управлінських рішень про напрями її розвитку визначалися адміністративними чинниками, суб'єктивним досвідом та уявленнями уповноважених приймати ці рішення, хоч об'єктивно вони впливали із запитів соціального розвитку.

Стандартизація та спеціалізація: протиріччя, переваги та небезпеки

Характер процесів у рамках цієї цивілізації впливає з неписаного кодексу принципів, які визначають закономірності всіх сфер суспільного

виробництва епохи індустріалізації. Сьогодні вони вступили у суперечність з природними закономірностями, що забезпечували суспільний прогрес в доіндустріальну епоху. Ці закономірності склалися в систему принципів, що протягом останніх століть програмували поведінку мільйонів. Вони впливали на всі аспекти життя і поведінки людини. Їх основу утворили розрив виробництва і споживання. Система цих принципів сформована епохою системи суспільного виробництва, суть якої виражають процеси: *стандартизації – спеціалізації – синхронізації – концентрації – максималізації – централізації*.

Усі названі явища стосуються освітньої сфери суспільного виробництва. Поряд з благами, які вони несуть суспільному виробництву, в освітній сфері вони несуть в собі небезпеку.

Результатом стандартизації індустріального виробництва стали мільйонні тиражі однакових видів продукції. Так само стало можливим навчити усіх однаково читати, писати, працювати і навіть думати. Тейлор успішно впровадив філософію стандартів в технологію управління виробництвом. Воно перетворило працівника в механізм, зате забезпечило високу продуктивність і прибутковість. До речі, Ленін був послідовним прихильником застосування методів Тейлора в соціалістичному виробництві. Стандартизація забезпечила можливість масового освітнього виробництва, набула широкого використання у підборі та масовій підготовці кадрів робітничих і управлінських професій, організації виробництва. Її продуктом стало і широке застосування стандартизованих тестів на інтелект, програм шкільної освіти, процедур вступу до різних навчальних закладів (вищих, спеціальних, спеціалізованих), модними

стали письмові тести з можливістю вибору правильних відповідей з числа альтернатив. Проблема цієї системи в тому, що в країнах, де вона зародилася, вона пройшла еволюційний шлях становлення на національному ґрунті. Сьогодні ж ми спостерігаємо революційні методи її впровадження з метою подолання у короткі строки відставання від передових досягнень. Тому на практиці вони супроводжуються скоріше декларативними заявами про врахування національних особливостей і традицій.

Стандартизованою стала і діяльність засобів масової інформації (мовні звороти, препаровані повідомлення в пресі, інших засобах масової інформації). Вони своїм властивим методом виконують функцію так званого «25 кадра». Мовна стандартизація у свій час уже призвела до зникнення місцевих і регіональних діалектів і навіть мов. Як тенденція ця закономірність і сьогодні проявляє себе у світовому масштабі. Стандартного вигляду набувають навіть обриси цілих міст різних країн, регіонів і навіть континентів. Стандартизуються одиниці виміру, грошові знаки, ціни (торгівля при покупці, наприклад, стала немодною). Між тим громадська думка в цілому позитивно сприймає цей процес.

Стандартизацію неодмінно супроводжує *спеціалізація*. Об'єктивно цього вимагає поділ праці. Результатом цього стала професіоналізація. В освітній, як і в інших сферах суспільного виробництва, «універсальних» фахівців все більше стали витісняти «вузькі» спеціалісти. Реалізація ідей тейлоризму забезпечувала суспільну потребу зростання продуктивності праці. Але «індустріальний» конвеєр доводив процес спеціалізації до абсурду (знання всього про ніщо), а працівника перетворювала на гвинтик

системи. Широка професіоналізація веде до формування груп фахівців, які монополізують таємницю певних концентрованих знань, захищаючи свій простір від зовнішнього проникнення.

Тому нові професії (чи професіонали) вимушені утверджувати себе поза межами цього простору. Аналогом цього явища можна розглядати напівзакриту корпорацію так званих «великих» докторів наук, що володіє ефективним механізмом захисту свого середовища від проникнення в нього «іногородців». Тому нові професії часто виникають за його межами, або, як прийнято говорити, «на стику наук». Невипадково спроба відмовитися в Україні від так званого «великого доктора» наражається, з одного боку, на опір цієї корпорації, а з іншого – зустрічає позитивне схвалення зовнішнього середовища. Суперечність – очевидна. Середовище захищає себе. Його еволюція завжди має тенденцію до закритості і самоізоляції. Але чи вигідно це суспільству і кожній особі, безмежному джерелу здібностей та їх реалізації в інтересах суспільства?

Критерієм при вирішенні цього питання могла б бути принаймні оцінка:

- співвідношення питомої ваги молодих науковців, підготовлених «малими» (тобто кандидатами) і «великими» докторами наук;
- відповідь на запитання, наскільки знизилася якість наукових досліджень і підготовки наукових кадрів у суспільствах, які відмовилися від традиційної (радянської) системи «кандидат наук – доктор наук».

Спеціалізація перетворила усіх на «виробників» і «споживачів». Продуктами виробництва і споживання стають процес набуття знань, самі

знання, здоров'я (а не піклування про хворих), управлінська діяльність тощо. Це засвідчує процес профорієнтації молоді. Підготовка до різних сфер суспільної діяльності заражена вірусом «бізнесового» інтересу. Вона втрачає характер природної селекції особистостей за їх здібностями, природними обдаруваннями і схильностями, в рамках яких вони змогли б реалізувати свої природні таланти, свій духовний і фізичний потенціал. Заохочуваний суспільством прагматизм придушує в людині соціальну цінність людського. Результат – повне домінування професіоналів навіть у культурі. Для них усі ми – всього тільки клієнти. Як виявити нестандартного індивіда, система мислення якого не вписується в тестові формули? Вибачте, хіба що в психлікарні. Навіть політична агітація, оплачені політтехнологи, маніпулятори людською свідомістю і настроями – цінні професіонали. Навіть на революцію маси ведуть професіонали. Рафінований поділ праці та спеціалізація в освіті, науці, як і в інших сферах людської діяльності, сформували глибоке суспільне переконання, що професіоналізм – рушійна сила цивілізації.

Але при цьому майже не ставиться питання про загрози і втрати, про антигуманну природу спрямованості поділу праці, що перетворює людину у гвинтик системи суспільних відносин. Центральною фігурою стає репетитор. Він і ведмедя може навчити. Від нього сьогодні залежить дуже багато у забезпеченні конкурентоздатних випускників шкіл через систему незалежного зовнішнього тестування та відбору для продовження навчання у ВНЗ. Формально ця система мала б забезпечити не тільки виявлення, але й підготовку талантів на основі використання єдиних сучасних досконалих методик, еталонів, програм, тестів(?!). Але на

практиці це скоріше сукупність методів формування середняків з психологією чиновника, поведінка якого відповідає вимогам субординації. Очевидно, що мислення геніїв у всі часи було нестандартним. Тому зовнішній світ нерідко зараховував їх у розряд «диваків», або – в категорію з серйозними відхиленнями. Окремих звинувачували у зв'язках з нечистими силами, вчиняли над ними розправи аж до фізичного знищення. Соціальною опорою цих настроїв завжди виступав середняк. Той, хто піднімав голову вище, ризикував втратити її. Так діяла сталінська система. Так діє і нинішня система комп'ютерного тестування.

Це підтверджує третє правило еволюційного процесу – *принцип синхронізації*. Слід погодитися, що координація і синхронізація – споконвічна властивість людської діяльності. Але органічною і природною вона була тільки до часу, поки машина не стала заглушувати в ній людську природу, підміняти голос людини, її сердечний пульс, думки, відчуття біологічного часу тощо. Механізм синхронізації підпорядкував собі все. Він породив навіть віртуальні почуття кохання. У результаті характер процесу почали визначати уже не стільки людські почуття, настрої, роздуми, скільки синхронні ритми, ритмосистеми: дзвоник, урок, зміна, строк (не раніше і не пізніше), початок і кінець навчального року, тести (для усіх рівні умови). Ритмосистеми часу та їх синхронізація вносять корективи і в людські відносини. Вони проникають не тільки в суспільне виробництво, у тому числі в навчальний процес, але й в інтимну сферу людського життя. *Синхронізація ніби вінчає стандартизацію і спеціалізацію*. Але ми не знаходимо в цьому принципі відповіді на запитання про його спроможність виявляти, розкривати і приводити в рух

людський потенціал. Чи здатний він синхронізувати мислення живих суб'єктів суспільного виробництва, які є єдиним джерелом суспільного прогресу? Чи не заглушує вона своєю масою ті колоси, що піднімаються над рівнем синхронізованого середняка. Гуртом же, кажуть, і батька легше задушити...

Визначальним феноменом цивілізаційного процесу стає універсальний принцип *концентрації*: енергетичних, матеріальних ресурсів, капіталу, населення (у містах, селах, місцях покарання), процесу виробництва тощо. Його очевидна ознака присутня і в нинішніх ідеях реформування ВНЗ. Феномен концентрації як передумова піднесення ефективності суспільного виробництва виявився індиферентним до ідеологічних протиріч різних соціальних систем. У їх протистоянні найактуальнішою є проблема способів ефективнішого використання цього принципу, пошук оптимального механізму співвідношення між мінімальною і максимальною мірою концентрації.

Своєрідним критерієм прогресу став *максималізм*. Велике (за розміром, кількістю тощо) ментально часто асоціюється з добрим. Попит на якісну серійну продукцію – важливий суспільний критерій визнання її якості. Процес підготовки висококваліфікованих фахівців сьогодні аналогічний серійному, економічно виправданому виробництву продукції за вимогами відповідних стандартів. У промисловому виробництві умовою цього є відбір вихідного матеріалу на основі таких же вимог. Але на основі яких критеріїв забезпечити відбір вихідного матеріалу для серійної підготовки фахівців? З точки зору оцінки людського фактору тестова система видається просто шкідливою. Суспільству потрібні талановиті,

обдаровані природою математики, фізики, філософи, художники, інші. Але який у них шанс витримати наші тести? А може, це ті самі пільговики, які зайняли усі державні замовлення у так званих «кращих ВНЗ»? Ми дивуємося: як непомітний учень, студент стає талановитим фахівцем при тому, що він мав мінімум шансів на здобуття професії і невідомо, яким чином домігся цього. На навчання у провідні ВНЗ-флагмани більше шансів мають потрапити: територіально наближені (не усім здібним від природи під силу навчання за межами свого регіону), представники певних соціальних прошарків (вони належно підготовлені репетиторами, хоч не відомо, чи вони талановиті). Тому периферія зі своїми талантами завжди виявляється обділеною. Але ці гіганти розташовані не на периферії, а в містах з найбільшою концентрацією населення. Проблема в тому, наскільки гігантоманія виправдовує себе в цій сфері. На нашу думку, вона виступає ефективним механізмом нівелювання людської особистості і закладеного в ній потенціалу.

Знання, ерудиція і таланти в системі масової освіти

Одна з вимог підготовки фахівців – виконання єдиних державних стандартів (програм). Однак нерозгаданим залишається феномен трансформації «бездарних» в Ейнштейнів, Ломоносових, успіхів та визнання вихідців з периферійної глибинки. За вимогами наших тестів вони ніколи цього б не досягли. Історії відомо чимало нестандартних мислителів, «вільнодумців», відкинутих, замовчуваних і навіть знищених сучасниками.

Хоч за досягнутий прогрес людство може завдячувати саме їм. Мало хто з них був обласканий своєю епохою.

Нам здається, що віра в гіганти базується на хибних припущеннях про природу «продуктивності» у сфері промислового виробництва. Правда, тут вона на певних етапах виправдовує себе. Однак виявлення і підготовка талантів вимагає звільнення людської особистості від тиску суто прагматичних інтересів соціального середовища та його «авторитетів», здатних подавляти в особистості її нерозгаданий творчий потенціал. Тому в надмірній концентрації наукових авторитетів в одному центрі криється потенційна небезпека *монополізації права на істину, зокрема в питаннях про шляхи та методи піднесення ефективності підготовки кадрів*. Стандартизація має безперечні переваги у конвеєрному виробництві, але не у творчому процесі.

Феномен централізації – об'єктивна закономірність суспільного розвитку. Як метод вона досягла апогею в політичній сфері. Але у сфері освіти і науки її подолання уявляється однією з актуальних проблем. Отже, пошук оптимального балансу між вимогами централізації і децентралізації в управлінні суспільними процесами – складна соціально-політична проблема. Від її вирішення залежать темпи суспільного прогресу.

Існування кожного з названих принципів взаємно підсилює один одного. Але особливу небезпеку, на нашу думку, створює зростання впливу державної бюрократії на розвиток освіти і науки. Тут, як і в будь-якій сфері суспільного виробництва, вона не позбавлена мотивації у

задоволенні своїх корпоративних інтересів, що наносять суспільству як матеріальну, так і моральну шкоду.

Спираючись на мотиваційну силу принципів та ідею практики як визначального критерію суспільного виробництва, вона, бюрократія, в системі машини державного управління спроможна обґрунтувати будь-які суб'єктивні уявлення та рішення концептуального і світоглядного характеру. Її можливості втручання у процес регулювання навчально-виховної та наукової роботи є способом виправдання її існування і, на жаль, доводять цей процес до абсурду.

Ключове завдання – поліпшення якості роботи, її реальної, а не статистичної ефективності – реально свідомо чи несвідомо ігнорується. У цьому процесі масштаби, величини затьмарюють мету. Організована, стандартизована формалізована система управління освітою і наукою паралізує розкриття індивіда, його талантів, вимог і бажань. Конституційні обов'язки надання членам суспільства послуг в освітній і науковій сфері підміняються системою обмежень. З індивідом просто не рахуються. Він розчиняється на загальному конвеєрі, який не виявляє, а формалізовано душить, вбиває таланти і здібності. Цьому особливо прислуговує тестова система перевірки знань. Захоплення цим методом – шлях до паралічу мислення здатних мислити. Бюрократизація цих методів – головна небезпека.

Одне з найважливіших питань у цьому процесі – проблема прийняття рішень. Вона має чітко виражену тенденцію зосередження в центрі, «нагорі» і дедалі більша частина причетних до їх наслідків позбавляються

можливості впливати на зміст і суть управлінських рішень, тих, хто несе на своїх плечах їх наслідки. Вони і виступають джерелом безвідповідальності. Одна з провінційних газет Словаччини у грудні 2009 року в резюме до публікації на цю тему зауважила, що Міністерство шкіл республіки продукує все нові інструкції та розпорядження, і його зовсім не цікавить, як їх можна виконати. Нам здається, що за невиконання директив МОН давно можна вигнати з роботи сотню усіх тих, кому вони адресовані... Оцінити їх з точки зору здорового глузду неможливо. Безглузда паперотворчість воістину підміняє творчу працю.

Це породжує не тільки відчуття безвиході та безвідповідальності, але й те, що з людьми просто не рахуються. А їх спроби домогтися чогось від урядових інстанцій – голоси волаючих у пустелі. Справляє враження, що звітність, беззмістовні і безпредметні інформації, що течуть не потічками, а ріками, затьмарюють свідомість урядових інстанцій. Це стосується не тільки МОН, а всієї сукупності причетного до прийняття рішень чиновництва верхнього ешелону, яке спирається не на здоровий глузд, а на так звану «статистику». Вони ніби забули відомий вислів про брехню, відверту брехню і статистику, як один з її різновидів. Як не дивно, ті, хто оперують статистикою та будують на її основі прогнози, усвідомлюють її обмеженість. Але несумлінні виконавці часто сліпо вірять у неї і приносять у жертву цифрам живу творчу роботу. Така статистика – база для продукування нової, ще більшої брехні та самообману. Тому низка заходів з так званого реформування перетворюється в самоціль. Один з доповідачів науково-практичної конференції з проблем євроінтеграційних процесів в освітній сфері співставив результати

поточного та підсумкового контролю знань студентів із застосуванням так званих «традиційних» (дідівських) і сучасних – модерних, інноваційних методів і, як не парадоксально, отримав тотожні показники. Чи це не підстава для запитання: «А для чого тоді город городити?».

Європейські критерії якості фахівців

Інший важливий аспект формування європейського освітнього і наукового простору через механізм Болонського процесу – прискорення пошуку оптимальних шляхів досягнення Україною єдиних європейських освітніх стандартів. На жаль, в українському суспільстві дискусія про цілі і потребу цього процесу нерідко переноситься з професійної в політичну площину. Це вимагає відповіді на запитання про зміст європейського виміру освіти та доцільність орієнтації на його критерії без врахування методів досягнення цих цілей.

Отже, яким критеріям і вимогам повинен відповідати європейський вимір загальної і професійної освіти? Очевидно, що мова йде про ефективне використання ресурсів для досягнення високих стандартів, які цінуються європейською спільнотою, виходячи із загальних потреб суспільного виробництва.

Один з важливих критеріїв результативності цього процесу є оцінка роботодавцями якості професійної підготовки випускників певних навчальних закладів.

Вихідним «тестом» відбору фахівців на цьому етапі є реальний попит суспільного виробництва. Наявність диплома на цьому етапі є тільки формальною ознакою фахівця.

Другий критерій є методом відбору уже дипломованих спеціалістів. Ним виступають рейтинговий престиж навчального закладу в системі координат, що відповідає вимогам і запиту європейської спільноти, та досвід використання випускників певних ВНЗ, які уже підтвердили реноме відповідного навчального закладу.

Третій критерій – мовний. Він визначає можливості виходу фахівця в зовнішній світ, його доступу до інформації мовними засобами. Ментальність значної частини українців ще продовжують визначати міфи про всемогутні можливості російської мови. Наслідки цього гальма і нині особливо відчуває середнє і старше покоління фахівців. На одній із зустрічей учні задали питання: хіба в Америці люди спілкуються не російською мовою? Очевидно, час сприймати світ у реальних вимірах, процесах і тенденціях. І можна тільки дивуватися обмеженості політиків, які продовжують політичні спекуляції на факторі російської мови, якою в Україні не володіє хіба що... Нас уже занапастила догматика. Разом з тим заперечення ролі російської мови, як і її перебільшення – однаково не виправдані. Але реальністю є те, що визначальним каналом інформаційного проникнення і комунікації у світі науки і освіти є англійська, німецька, французька, іспанська мови, хоч і російської з рахунку скидати не можна.

Четвертий критерій – володіння комп'ютерною технікою на рівні сучасних вимог. Але усі ці тести у підсумку виправдовують людські якості – світоглядні позиції, здатність особи застосовувати знання на практиці, адаптуватися в соціальному середовищі, виступати концептуальним і прагматичним генератором ідей, консультантом, експертом і арбітром, особою, здатною приймати соціально значимі і відповідальні рішення та виступати організатором впровадження інноваційних технологій, що відповідають соціальним потребам та інтересам суспільного розвитку.

Ігнорування цими та низкою інших законів і тенденцій уже призвело, як мінімум, до суттєвого уповільнення темпів суспільного прогресу, а реально – відставання від передових країн світу в суспільному розвитку, рушійною силою якого були і є наука та освіта.

Антиєвропеїзм і єдиний освітній простір

Сьогодні існують достатні підстави говорити і про наявність в українському суспільстві глибоких політико-ідеологічних основ антиєвропеїзму (у т.ч. антиєвропейського виміру в освіті і науці). Традиції ідеологічної зашореності, відповідного світосприйняття сформованої тривалою історичною епохою. Їх носіями залишаються професорсько-викладацький склад і, частково, студенти ВНЗ колишнього Радянського Союзу. В умовах панування ідеології марксизму передові ідеї і наукові результати іноді досягалися не завдяки, а всупереч ідеологічним установкам і державній політиці. Це минуле не так уже й далеке. Його ідеологічні стереотипи та установки і нині формують переконання

багатьох представників суспільно-політичної думки і є причиною багатьох політичних протистоянь у нашому суспільстві, що суттєво гальмує його соціально-економічний прогрес. Ще аж до початку 60-х років 20 ст. кібернетика, генетика, соціологія – були зараховані в ранг антинаук, а спроби навіть симпатизувати їм жорстко переслідувалися. Це повною мірою стосується усіх країн СНД і значно менше – європейських країн, що перебували в зоні впливу СРСР.

У зв'язку з цим закономірним є запитання: «В чому суть ідеології Європи? Чим Європа, як регіон, відрізняється від решти сучасного світу?»

Найперше тим, що це – не держава і не наддержава, не моноетнічна, а поліетнічна спільнота суверенних державних утворень народів, які віками розмовляють різними мовами, сформували свої культури, і ніхто з цього не робить проблем, не ставить себе вище іншого, відсутні старші і молодші брати і сестри. В Америці здивуються, що ви не володієте англійською, в Росії – чому не російською? Трохи інша ситуація в Китаї. Тут говорять різними мовами, але пишуть усі однаково і на державному рівні – пишуть однаково і спілкуються державною китайською мовою.

У Європі, виявляється, не існує проблем багатомовності, розмаїття культур. Вона – розсадник різноманіття. Такого об'єднаного розсадника в світі більше ніде не існує. Чому народи тягнуться до Європейського Союзу? Очевидно тому, що вони усвідомлюють – їх там не проковтнуть.

Можливо, слід визнати, що протидія певних сил в Україні інтеграції з Росією базується на історичному досвіді, який сформував страх бути проковтнутим і культурно асимільованим. Європі такий досвід невідомий.

У цьому – привабливість європейського економічного, культурного, політичного і військового утворення. В рамках свого розмаїття Європа створює усім однакову можливість розвитку та збагачення за рахунок вільних культурних, наукових, економічних та інших запозичень, вбирати в себе все краще, передове, підноситися на сучасний рівень кращих стандартів матеріального і духовного добробуту. А спільний захист безпеки власних і колективних кордонів Європейського Союзу – похідна і об'єктивна потреба цього утворення.

Важливий аспект європейського виміру в освітній і науковій сферах – це відсутність кордонів для фахівця, студента. На жаль, сьогодні саме політичні кордони – реальна перепона євроінтеграції, у тому числі освітньої. Стосовно науки нинішній простір для її розвитку і обмежений, і замкнутий. Ми можемо увійти в євразійський простір (російський). Але орієнтація на нього – шлях до обмеження. Росія сама це добре усвідомлює і об'єктивно потребує інтеграції в європейський освітній і науковий простір. Сфера Росії з 150-мільйонним населенням не може зрівнятися з 500-мільйонною Європою з її традиціями і потенціалом. Європейський Союз об'єднує в десятки і сотні разів більше вчених, провідних наукових центрів. Це об'єктивно орієнтує Україну на вибір європейського вектору інтеграції без переваг, без небезпеки культурного нівелювання і загрози бути проковтнутим (євразійський простір), з надією отримати широкі можливості для розвитку. Наука – сфера, у якій більший і потужніший партнер визначає зростання твоєї продуктивності. Саме такі перспективи науки і освіти в просторі європейського виміру.

Сказане дозволяє зробити висновок про те, що, очевидно, попри всі складності і протиріччя, потреба формування єдиного освітнього і наукового простору є об'єктивною і незворотною. Однак її реалізація вимагає посилення уваги до: національних особливостей, створення умов для виявлення та задіяння в суспільне виробництво безмежних природних здібностей особи, їх розвитку, використання нових методів і методик, уникнення в навчальному процесі формалізму, бюрократизму, надмірної універсалізації його форм і методів.

Список використаних джерел

1. International Workshop 12 In Applications
2. International Forum of 11. Educational Technology & Society
<http://ifets.ieee.org/>
3. International Journal of 9. Artificial Intelligence in Education (IJAIED)
<http://aied.inf.ed.ac.uk/>
4. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання/ А.М. Алексюк. – К., 1993.
5. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения: Обще-дидактический аспект/ Ю.К. Бабанский. – М.,1977.
6. Базалук О.О. Криза системи;людина-природа в умовах техногенної цивілізації та шляхи її подолання (соціально-філософський аспект): Дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ін-т ім. Г.С.Сковороди. - К., 2001. - 177 арк. - Бібліогр.: арк. 161-182.

7. Гагарін О.О. Концептуальний підхід до подання знань в інтелектуальній освітній системі/ О.О. Гагарін, В.І. Гайдаржи, С.В. Титенко// Сучасні тенденції розвитку інформаційних технологій в науці, освіті та економіці: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 11-13 грудня 2006 р., м. Луганськ. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – С.17-19
8. Данілі'ян В.О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально- філософський аналіз) : Дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Національний аерокосмічний ун-т ім. М.Є.Жуковського "ХАІ". - Х., 2006.
9. Занков Л. В. Обучение и развитие / Экспериментально-педагогические исследования): Избранные педагогические труды/ Л.В. Занков. – М., 1990.
- 10.Кларин М. В. Технология обучения: идеал и реальность/ М.В. Кларин.– Рига:Эксперимент, 1999.– 180 с.
- 11.Консерватизм:Антологія,2-ге вид./Упоряд.О.Проценко, В.Лісовий. – К.:ВД «Простір» Смолоскип», 2008. - 788 с.
- 12.Ларцев В.С. Формирование личности: детерминанты, проблемы, перспективы (социально- философский анализ) : Дис... д-ра филос. наук: 09.00.03 / Институт философии им. Г.С.Сковороды НАН Украины. — К., 2003. — 432 с
- 13.Лепський М.А. Взаємозв'язок оптимізму та песимізму: проблема соціальної перспективи : Дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Запорізький національний ун-т. — Запоріжжя, 2006. — 414 с.

- 14.Международный форум 10. "Образовательные Технологии и Общество" – Восточно-европейская подгруппа International Forum of Educational Technology & Society <http://ifets.ieee.org/russian/>
- 15.Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно- методологічний аспект): Дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 /Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2003. — 412 с.
- 16.Падалка О. С. Педагогічні технології: навчальний посібник/ О.С. Падалка, А.С. Нісімчук, І. О. Смолюк, О. Т. Шпак та ін. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1995. – 253 с.
- 17.Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / С. А. Смирнов, И. Б. Котова, Е. Н. Шиянов, Т. И. Бабаева и др.; Под ред. С. А. Смирнова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 544 с.
- 18.Рибка Н.М. Єдиний освітній простір як інтегративна система: соціально-філософський аспект: дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т (м. Одеса) ім. К.Д.Ушинського. - О., 2005.
- 19.Селевко Г. К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие/ Г.К. Селевко. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
- 20.Толстоухов А.В. Творення еко-майбутнього в контексті глобалізації: проблеми керування та перспективи розвитку: дис... д-ра філос. наук: 09.00.09 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2004.
- 21.Тоффлер Е. Третья Хвиля/ Е.Тоффлер. - К.: Вид. дім "Всесвіт", 2000. - 480 с.

22.Хоменко В.М. Цивілізаційний статус особистості: глобальні проблеми і перспективи розвитку (соціально-філософський аспект): Дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / НАН України ; Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди. - К., 2002. – 196с.

Ф. Олексик. Формирование единого образовательного и научного пространства: природа и проблемы его противоречий.

В статье раскрыты важные аспекты формирования европейского образовательного и научного пространства при помощи механизма Болонского процесса. Отмечается, что реализация этой задачи в Украине требует усиления внимания к национальным особенностям, создания условий для выявления и задействования в общественном производстве врождённых способностей лиц, их развития, устранения формализма, бюрократизма в учебном процессе, чрезмерной универсализации его форм и методов.

Ключевые слова: *единое европейское образовательное и научное пространство, Болонский процесс, образовательные стандарты.*

Kh. Oleksyk. Forming a single educational and scientific area: nature, problems of its contradictions.

The article discloses the important aspects of European educational and scientific area through the mechanism of the Bologna process. It is stressed that the implementation of this task in Ukraine requires increased attention to national circumstances, conditions for detection and activation natural abilities of a person into social production, its` development; avoiding formalism, bureaucracy in the educational process, excessive universalization of its forms and methods.

Keywords: *single European educational and scientific area, the Bologna process, educational standards.*